

SZATMÁRI IMRE

régész

szatmari1105@gmail.com

A sarkadi vár késő középkori lovas kályhacsempéje

ABSZTRAKT | A mindeddig kevésbé kutatott középkori sarkadi vár területéről – többek között – két igen érdekes tárgy, egy-egy 16. századi kályhacsempe-töredék is előkerült. Az egyik még 1900-ban jutott a Magyar Nemzeti Múzeum, a másik pedig 1974-ben a Békés megyei Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményébe. A két töredék motívumai kiegészítik egymást: az egyiken a lovas, a másikon a ló alakja maradt meg, a különböző időben különböző múzeumokba jutó darabok alapján pedig csaknem teljesen megrajzolható a kályhacsempe formája, díszítése és ábrázolása. A tárgyak külön érdekessége, hogy nemcsak a sarkadi vár területéhez, hanem ugyanahhoz a késő középkorban a várban használt kályhához köthetők. A tüzetes vizsgálat nyomán a kerámia-darabok így együtt elevenítik fel az egykori mezőváros csaknem elfelejtett erősségének történetét, és segítenek elképzelni a várbeli mindennapok életének művészi megjelenését.

KULCSSZAVAK | Sarkad, kályhacsempe, késő középkor, kastély, palánkvár, ló, lovas, kard

IMRE SZATMÁRI

Archaeologist

szatmari1105@gmail.com

A Late Medieval Equine Stove Tile from Sarkad Castle

ABSZTRAKT | Two interesting finds – 16th-century stove tile fragments – have been recovered from the territory of the medieval Sarkad Castle, a barely researched monument. One got into the collection of the Hungarian National Museum in 1900, while the other became part of the collection of the Munkácsy Mihály Museum of Békés County in 1974. The partial patterns of the two fragments complete each other: the horseman persisted on one, the horse on the other, and the two together enable an almost full reconstruction of the shape and decoration (including the ornamental details and the image) of the stove tile. That the two finds belonged not only to the same castle but also to the same late medieval tile stove adds to their significance; their detailed analysis contributes to recapturing scenes from the history of the almost forgotten fortress of the market town of Sarkad and reconstructing how one-time artists depicted daily life in the castle.

Keywords | Sarkad, stove tile, late medieval, castle, palisade fort, horse, horseman, sword

Történelmi háttér, a sarkadi vár rövid története

A középkori Bihar megyéhez tartozó Sarkad mai belterületén a 16. század első harmadától a Rákóczi-szabadságharc leveréséig komoly erősség, a Gyepes vize által táplált vizesárok, mocsárral védett, földből, fából épített vár biztosította a helyi és a környező vidék lakosságának nyugalalmát. Ezenkívül kisebbbész a Habsburg-, nagyobbbész viszont az erdélyi uralkodók, időnként pedig a török szultán befolyásának itteni érvényesítését szolgálta. A várról csak elszórt adatok maradtak fenn, de a téma szempontjából érdemes őket külön is összefoglalni. Az írott forrásoknak ugyanis különösen nagy jelentőségük lehet egy-egy kályhacsempe, illetve kályha korának megállapításában.

A sarkadi *castellum* első, közvetett említése egy 1525-ben kelt dokumentumban Mezőgyáni Mátyással kapcsolatban bukkan fel (*Sarkad, magistri Mathei Mezewgyany per eum in castello suo Sarkad constituto*).¹ 1536-ban Sarkad már mezőváros volt.² A sarkadi kastélyra/várra vonatkozó második, már közvetlenül és kifejezetten a várra vonatkozó említés (*castellum Sarkad*) Mágochy Gáspártól származik 1556-ból, amikor Sarkady Farkas megígérte a gyulai várkapitánynak, hogy Izabella királyné oldaláról átpártol Ferdinándhoz. Az erősség tehát 1556-ban ifj. Sarkady Farkas birtokában volt (*Adolescens Wolfgangus Sarkady, dominus castelli*).³ Módy György úgy vélte, hogy a „sarkadi kastély ekkor még nem volt igazi vár, csak palánkkal,

főldsánccal megerősített lakókastély”, és valószínű, hogy a kastélyt 1515–1530 közt megerősítették ugyan, de a várat csak Sarkady Farkas kezdte kiépíteni 1556 után, tartva egy esetleges ostromtól.⁴

1556-tól ezek szerint – amennyiben Sarkady Farkas ígérete teljesült – a gyulai várhoz hasonlóan a sarkadi várkastély is Ferdinánd király érdekeit szolgálhatta. 1560-ban viszont nem Ferdinánd, hanem az erdélyi országgyűlés rendelte el, hogy többek között Sarkad várát is vizsgálják meg, nehogy az ellenség kezére kerüljön.⁵ 1561-ben kétszer is jelentős találkozó színhelye volt Sarkad: Kerecsényi László gyulai várkapitány itt találkozott ugyanis mindkét sógorával, Báthory Istvánnal és Kristóffal, hogy velük a Miksa és János Zsigmond közötti békéről tárgyaljon.⁶ Arról szintén maradt feljegyzés, hogy amikor Kerecsényi László felesége, Báthory Erzsébet Váradra ment, Sarkadon – nyilván a sarkadi vár falain belül – pihent meg.⁷

A gyulai vár 1566. évi eleste, török kézre jutása után Sarkad a végvárak vonalába került, így a vár kiépítésének második szakasza 1566–1571 közé eshetett, mivel a várat valószínűleg csak 1571-ben foglalhatta el a török.⁸ Ennek az időszaknak az eseményei – a kor zavarossága és a források hiánya miatt – nem minden részletben ismertek. 1572-ben mindenesetre Sarkady Farkas harcolt a gyulai török ellen, és még 1577-ben is a király híveként említették.⁹ 1573-ban II. Szelim szultán azt követelte Báthory István erdélyi fejedelemtől, hogy Sarkad várát romboltassa le.¹⁰

A tizenöt éves háborútól kezdve a sarkadi vár Nagyvárad előretolt erősségeként kiemelt hadászati szerepet

1 TIMÁR 2019, IV. 303.

2 MÓDY é. n. 34.

3 MOGYORÓSSY 1858, 166, No. 43; HAAN 1870, 163; MÁRKI 1877a, 41; MÁRKI 1877b, 25; MÁRKI 1895, 212; MÁRKI 1924, 33; VERESS 1938, 260, No. 340; MÓDY é. n. 34; KRISTÓ 1981, 119.

4 MÓDY é. n. 34, 36.

5 MÁRKI 1924, 34.

6 KARÁCSONYI 1896, I. 147; MÓDY é. n. 36.

7 KARÁCSONYI 1896, I. 147; MÓDY é. n. 36.

8 MÁRKI 1877a, 42–43; VENDE é. n. 141; MÓDY é. n. 36; DANKÓ 1959, 48; CSIPES 1976, 67.

9 MÁRKI 1877a, 42; BUNYITAY 1883, II. 216; MÁRKI 1924, 34; MÓDY é. n. 36.

10 KARÁCSON 1914, 104–105; MÁRKI 1924, 34–35; MÓDY é. n. 36–37.

játszott egészen 1711-ig, kivéve talán az 1658 és a Rákóczi-felkelés kirobbanása közti időszakot.¹¹

1591 februárjának végén Alhadzs Oszmán szolnoki szandzsákbég Gyula városába küldött levelének kézbesítését egy miskolci magyar lakosra bízta, feltehetően azért, mert a Körös-vidéken a sarkadi vár a törökökre – még a lovas hírvivőkre is – komoly veszélyt jelentett.¹² 1591-ben történt az is, hogy a gyulai bég a sarkadi vár tisztartójától követelte az odaszökött hét szolgájának kiadását.¹³ 1592-ben és 1596-ban a sarkadi vár szintén magyar kézen volt, az utóbbi évben például hajdúkkal erősítették meg.¹⁴

Történetíróink szerint 1598-ban a török ostrom alá vette Váradot, ezért Nagy Lukács várnagy és Angyal Márton, a gyalogok hadnagya vezetésével a sarkadi vár katonasága is Várad segítségére sietett.¹⁵ A török azonban ezt kihasználva elfoglalhatta a sarkadi várat, mert azt 1599-ben Nyáry Pál váradi kapitány foglalta vissza a töröktől, és ott őrséget hagyott.¹⁶ 1600-ban a várost a gyulai törökök ismét elfoglalták, de a magyarok visszavették.¹⁷ Ezután a török újra elfoglalhatta, mert 1604-ben a magyarok megint csak visszaszerezték.¹⁸ 1598 és 1602 közt tehát a sarkadi kastélyt a törökök kétszer is elfoglalták, de nem tudták megtartani.¹⁹ Más adatok szerint Sarkadot 1599-ben a magyar hadak, 1600-ban a török, 1604-ben pedig Bocskai István serege foglalta el, és e három évben azt is feljegyezték, hogy a település

nemesi telkei leégtek.²⁰ Ebben az időben tehát Sarkad kismemesi birtok volt.²¹

1606-ból sarkadi kapitányként Dormáni Péter, 1607-ből pedig Csatáry János neve maradt fenn, és egyes források szerint az utóbbi volt a parancsnok 1610-ben is.²² Más vélemény szerint Dormáni Péter után a sarkadi várkapitány Veres Márton lett, aki 1609 szeptemberében Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől megkapta Békés felét.²³ 1609 ősze és 1611 júliusa között Sarkad vára a török kezében volt,²⁴ azonban 1611-ben a magyarok újra visszafoglalták, és 1620-ig ismét (Dobozi) Veres Márton volt az erdélyi fennhatóság alatt álló vár kapitánya.²⁵

1613-ban Sarkadot a szolnoki szandzsákbá sorolták,²⁶ de a szolnoki bég arról panaszkodott, hogy a sarkadiak huszonegy év óta (1592-től) nem akarnak adót fizetni.²⁷ 1616-ban a dobozi birtokos, Veres Márton sarkadi kapitány alsódobozai jobbágyságot szabadított fel, 1618-ban birtokrészt adott el egy szalontai embernek, 1620-ban pedig részt vett a Doboz és Békés közti határjáráson.²⁸

A sarkadi kapitányi tisztségben Veres Márton Csatáry János követte, aki 1620-tól 1659-ig látta el ezt a feladatot, és az ő nevéhez fűződik a sarkadi vár kiépítésének ekkorra tehető harmadik szakasza.²⁹ 1621-ben és 1624-ben Bethlen Gábor fejedelem több sarkadi vitéznek címeres nemességet adott, 1630-ban pedig

11 KRISTÓ 1981, 171, 173; SERES 2011, 171, 181.

12 VASS 1973, 251.

13 MÁRKI 1924, 35; MÓDY é. n. 37.

14 MÁRKI 1924, 35; MÓDY é. n. 37. Rác Károly adatai szerint 1595-ben Sarkad török kézre került (RÁCZ 1880, 230).

15 MÁRKI 1924, 35–36; MÓDY é. n. 37.

16 MÁRKI 1877a, 44; MÁRKI 1877b, 25; KARÁCSONYI 1896, I. 285; VENDE é. n. 141; MÁRKI 1924, 36; FÓRIS–KERTÉSZ 1938, 507; DANKÓ 1959, 48; MÓDY é. n. 37. A város visszafoglalását Mogyoróssy János 1600-hoz kötötte (MOGYORÓSSY 1858, 166–167, No. 43).

17 MOGYORÓSSY 1858, 166–167, No. 43; MÁRKI 1877a, 44; MÁRKI 1877b, 25; VENDE é. n. 141; MÁRKI 1924, 36; FÓRIS–KERTÉSZ 1938, 507; DANKÓ 1959, 48; MÓDY é. n. 37.

18 MÁRKI 1924, 37; MÓDY é. n. 37–38.

19 KARÁCSONYI 1896, I. 259.

20 RÁCZ 1880, 230.

21 LUKINICH 1918, 147.

22 MÁRKI 1877a, 45; MÁRKI 1924, 37; MÓDY é. n. 38; SERES 2011, 177.

23 HAAN 1870, 215; MÓDY é. n. 38.

24 MÓDY é. n. 38.

25 MOGYORÓSSY 1858, 167; MÁRKI 1877a, 45; MÁRKI 1877b, 25; MÁRKI 1924, 37–38; MÓDY é. n. 38; SERES 2011, 177.

26 WENZEL 1856, 213; TIMÁR 2019, IV. 303.

27 MÁRKI 1924, 38; MÓDY é. n. 38.

28 HAAN 1870, 220–221; MÁRKI 1877a, 45–46; MÁRKI 1924, 38; MÓDY é. n. 38; KRISTÓ 1981, 188.

29 RÁCZ 1880, 231 (1621-et említve); MÁRKI 1924, 38; MÓDY é. n. 39; KRISTÓ 1981, 173. Bizonytalan, hogy ő azonos-e az előző, ugyanilyen nevű kapitánnyal, vagy annak a fia volt (SERES 2011, 177–178).

az egyik sarkadi vitéz birtokadományban részesült.³⁰ 1626-ban Csátáry János sarkadi kapitány jelen volt a szalontai hajdúk beiktatásán.³¹ 1636-ban a sarkadi várban szolgáló katonák I. Rákóczi György oldalán részt vettek a szalontai ütközetben, és ugyanebben az évben a fejedelem elrendelte a sarkadi vár megerősítését.³² 1638-ban ő maga is átvonult Sarkadon.³³

1642-ben I. Rákóczi György sarkadi vitézeknek és egyes családtagjaiknak adott nemesi rangot.³⁴ 1643-ban Udvari Miklós sarkadi református lelkész jegyezte le Csátáry János várkapitány végrendeletét.³⁵ 1644-ben I. Rákóczi György fejedelem több pusztát és telket ajándékozott a sarkadiaknak addigi hű szolgálatukért. A nevezetes dokumentum nemcsak a város elöljáróinak (egy bírónak, nyolc esküdtnak) a nevét tartalmazza, hanem összefoglalóan megemlíti a vár őrségét, a város lakosait is. Említették például Erdős Péter bírót (ő volt ebben a tisztségben 1643-ban és 1655-ben is), illetve Herpay Mihály hadnagyot.³⁶ Az adománylevéllel a város kimondatlanul is hajdúszabadsághoz jutott, melyet megerősített a fejedelem 1645. évi oklevele, amelyben a települést hajdú-mezővárosnak nevezte.³⁷ 1646-ban a sarkadi vár erősítése céljából palánkfa hordására kényszerítették a környező falvak lakosságát, és az építkezés még 1651-ben is tartott.³⁸

1658-ban a török támadás és területfoglalás kivédésére II. Rákóczi György erdélyi fejedelem utasítására Sarkad várát és városát saját védőiknek és lakosainak

kellett felégetniük és kiüríteniük. Valószínűleg ehhez az eseményhez köthető a 2001-ben napvilágra került sarkadi aranypénzlelet elrejtése, és a várhoz kapcsolható ismert késő középkori leletek egy részének a pusztulása is.³⁹ 2001 márciusában ugyanis a mai belváros központjában, a Kossuth utca 14. szám alatti társasház alapozásakor kis cserépedényben elrejtett aranypénzek kerültek elő. A 6 db pénzérme mindegyike dukát – három-három a Német-Római Birodalomhoz, illetve Németalföldre köthető –, évszámaik pedig a kibocsátásuk sorrendjében 1642, 1646, 1648, 1649, 1649 és 1658.⁴⁰ A vár területéhez kapcsolható, igen jelentős késő középkori leletegyüttes pedig 1974 májusában a mai víztorony alapozásakor került elő, és egy 17. századra – leginkább annak közepére – keltezhető gödör betöltését képezte. Köztük volt a lovas kályhacsempe két darabja is.⁴¹ 1659-ben Csátáry János elesett, majd 1660-ban az erdélyiek Várad és Szalonta mellett elvesztették Sarkadot is, amely így török fennhatóság alá került.⁴² 1661-ben és 1665-ben szintén török megszállás alatt volt.⁴³

1690 körül Sarkad (*Scharkath*) templommal rendelkező hajdúvárosként szerepelt.⁴⁴ 1692-ben Nagyvárad visszafoglalásával Sarkad is felszabadulhatott a török alól, hiszen ekkor a sarkadi hajdúk kapitánya Szabó Sándor volt.⁴⁵ 1698-ban még mindig ő volt a kapitány, amikor Bihar vármegye közgyűlése előtt több sarkadi lakost bepanaszolt, mert a város erdejében jogtalanul makkoltattak, és az erdők területén folyó méhészet ellen

30 RÁCZ 1880, 231; MÁRKI 1924, 39; VERESS 1938. 441, No. 684; KRISTÓ 1981, 173–174.

31 MÁRKI 1877a, 46.

32 MÁRKI 1877a, 47; MÁRKI 1924, 39; MÓDY é. n. 39; KRISTÓ 1981, 174.

33 MÁRKI 1924, 39; MÓDY é. n. 39; KRISTÓ 1981, 174.

34 MÁRKI 1924, 40; MÓDY é. n. 39.

35 SERES 2011, 181.

36 MOGYORÓSSY 1858, 235–237; MÁRKI 1877a, 48, 120–122, 178, 180, 1. jegyzet; MÁRKI 1877b, 25; VENDE é. n. 141; MÁRKI 1924, 40–41; FÓRIS–KERTÉSZ 1938, 507; DANKÓ 1959, 47; KRISTÓ 1981, 178–179; SERES 2011, 181.

37 MÁRKI 1924, 41; MÓDY é. n. 39; KRISTÓ 1981, 178.

38 TMO III. 386–387; HAAN–ZSILINSZKY 1877a, 227, No. 54; MÁRKI 1877a, 48; MÁRKI 1877b, 25, 54; MÁRKI 1924, 42.

39 MÁRKI 1877a, 49; MÁRKI 1924, 43; DANKÓ é. n. 53; SERES 2011, 179–180.

40 Az érmék: MMM ltsz. 2001.2.1–6; az edény: MMM ltsz. 2001.2.7; LISKA 2002, 219–233.

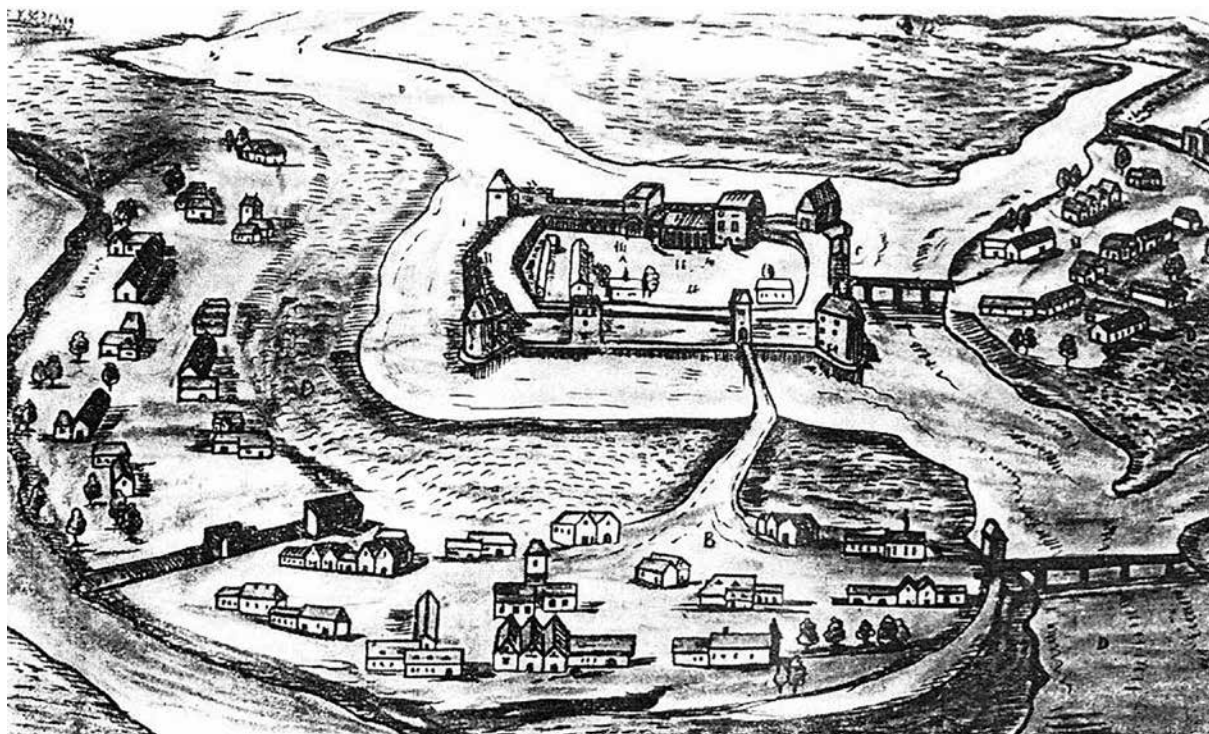
41 SZATMÁRI 1997, 415–441; SZATMÁRI 1999, 171–192; SZATMÁRI 2001, 87, 43 A–D., 45., 47. kép, 88, 49. kép; SZATMÁRI 2002, 106, Kat. 185–188; SZATMÁRI 2011, 653–659.

42 MÁRKI 1877a, 50; MÁRKI 1877b, 25; KARÁCSONYI 1896, I. 287; MÁRKI 1924, 43; DANKÓ é. n. 53; KRISTÓ 1981, 190.

43 MÁRKI 1877a, 50. Egy adat szerint 1665-ben az erdélyiek többek között Sarkadot is visszakövetelték I. Lipót német császártól, mivel Várad után azt is elfoglalta (HAAN–ZSILINSZKY 1877, 231, No. 62).

44 TIMÁR 2019, IV. 303.

45 MÁRKI 1877a, 55–56; MÁRKI 1877b, 25; MÁRKI 1924, 44; DANKÓ é. n. 54–55.

1. kép. Wilhelm Dillich metszete a sarkadi várról, 17. század közepe (DANKÓ é. n. 10. kép)

Fig. 1. Engraving of Sarkad Castle by Wilhelm Dillich, mid 17th-century (DANKÓ n. d. Fig. 10.)

is felszólalt.⁴⁶ 1699-ben I. Lipót a hajdúvárosi jogokkal rendelkező Sarkadot az adózás kötelezettsége alá vonta.⁴⁷

A Rákóczi-szabadságharc kitörését követően a sarkadi hajdúk a fejedelem mellé álltak, és az ő közreműködésükkel kerülhetett sor az 1658-ban használhatatlanná tett sarkadi vár rendbetételére.⁴⁸ 1703-ban ugyanis a sarkadiak 100 lovas és 300 gyalogost küldtek a kurucok támogatására Várad ostromához, és ekkor Bercsényi Miklós elrendelte a sarkadi vár újbóli megerősítését.⁴⁹ Ettől kezdve a sarkadiak a szabadságharc végéig a felkelők oldalán harcoltak, és a sarkadi erősséget a császáriak egyszer sem tudták bevenni.⁵⁰ 1706-ban a kurucok az ellenség – főként a gyulai várban lévő rácok és németek – terjeszkedésének megakadályozására a sarkadi

várba hajdúkat telepítettek, és ekkorra a sarkadi földvár, illetve palánk már teljesen elkészült.⁵¹ 1707-ben a német császár oldalán álló aradi rácok megostromolták a várat, de a támadást Szabó Sándor várkapitány vezetése alatt a sarkadiak visszaverték.⁵² Ekkor készült az a térképvázlat is Sarkadról, amelyen például a templomot sáncok közt ábrázolták.⁵³ 1708-ban a sarkadiak rajtaütöttek az aradiakon, de Szabó Sándort, a sarkadi várkapitányt a rácok elfogták, és egészen 1711-ig Aradon fogságban tartották. A helyettesítésére Sarkadon ezután Pap Mihály kapott megbízást.⁵⁴ 1709-ben, illetve 1710-ben Rákóczi fejedelem a sarkadi hajdúk felét Szarvasra akarta vezényelni, hogy helyreállítsák az ott lerombolt várat, de a sarkadiak kérték a parancs visszavonását, mivel a pestis miatt annyira megfogytak, hogy a sarkadi várat

46 MÁRKI 1877a, 56, 148.

47 MÁRKI 1924, 44.

48 SERES 2011, 181.

49 MÁRKI 1924, 45; IMPLÓM 1971, 16.

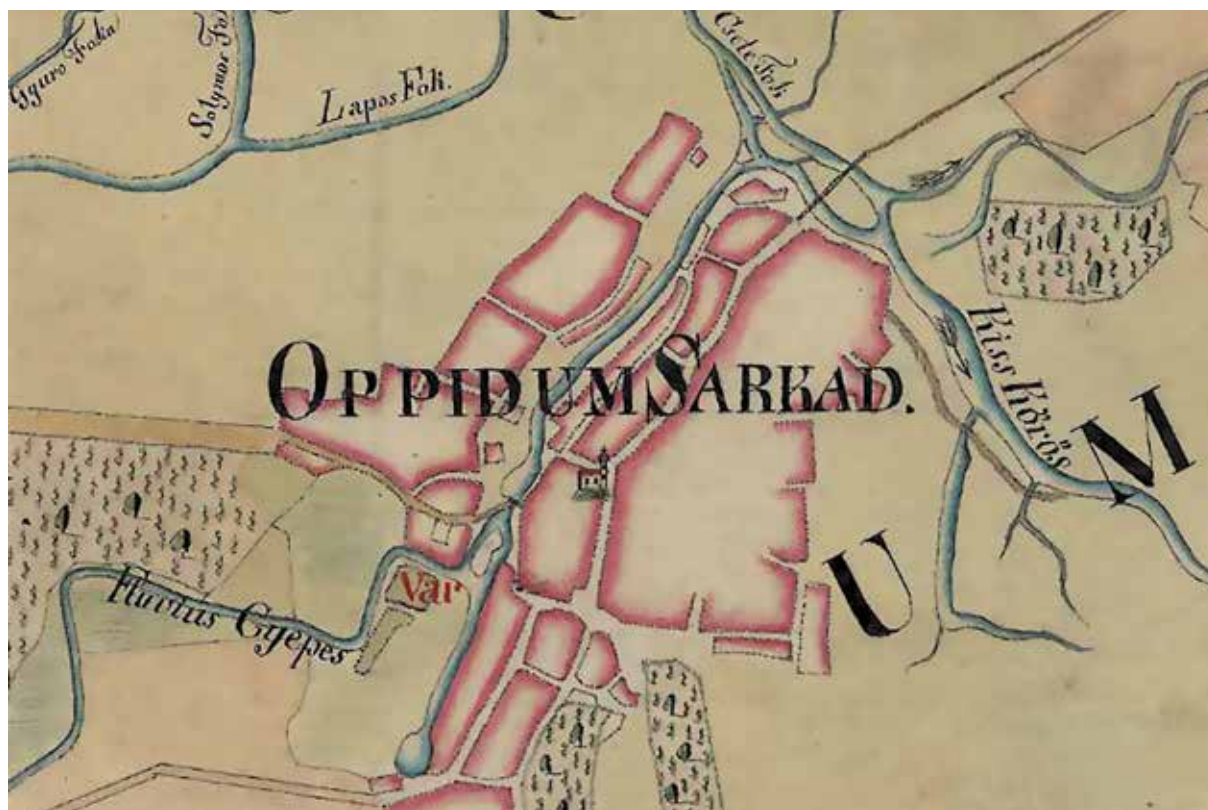
50 MÁRKI 1924, 45–51.

51 THALY 1880, 7; KARÁCSONYI 1896, I. 317; MÁRKI 1924, 45.

52 MÁRKI 1877a, 56–57; VENDE é. n. 141; MÁRKI 1924, 46–47; FÓRIS–KERTÉSZ 1938, 507; DANKÓ 1959. 48, DANKÓ é. n. 55.

53 MÁRKI 1877a, 56–57, 175, 178, 2. sz. térképmelléklet (a szövegben 1707, a térképen 1708 szerepel); MÁRKI 1924, 47; DANKÓ é. n. 13, kép; TIMÁR 2019, IV. 303.

54 MÁRKI 1877a, 57–59, 63; MÁRKI 1924, 49–50.

2. kép. A sarkadi vár helyének jelölése Farkas János 1812. évi, déli tájolású térképén (FARKAS 1812)

Fig. 2. The location of Sarkad Castle on János Farkas' south-up map from 1812 (FARKAS 1812)

is alig tudták megvédeni.⁵⁵ A vár 1711 januárjában a császáriak kezére került, miután azt a sarkadiak feladták, Löwenburg János Jakab váradi parancsnok pedig még ugyanebben az évben le is romboltatta, árkait betemetette.⁵⁶ A középkori vár területe ezután Módy György szerint a 18. század végére települt be, Márki Sándor szerint viszont területét csak a 19. század elején kezdték beépíteni házakkal.⁵⁷

A vár szinte egyetlen, mindenesetre legismertebb és legrészletesebb középkori ábrázolása Wilhelm Dilich (1571–1650) metszete, amely a 17. század közepén készülhetett (1. kép), ez azonban nehezen ültethető át a mai terepviszonyokra. Az 1711-ben lerombolt vár helyét a Gyepes-ér egyik kanyarulatában 1812-ben még jelölték (2. kép), de napjainkban már csak a város

belterületén, a település központjának ÉK-i részén jól azonosítható várárok nyomvonala és a Vár utca neve utal egykori helyére (3–5. kép) (ID 50068).

A vizesárokcal határolt, kb. 450 × 180 méter kiterjedésű terület déli sarkában 1974 tavaszán találták azt a nagy mennyiségű, késő középkori kerámiaedényeket, kályhacsempéket, kályhaszemek darabjait, valamint vaseszközöket, egyéb bronz- és vastárgyakat tartalmazó leletanyagot, amely Juhász Irén leletmentésének köszönhetően került múzeumba.⁵⁸

A leletanyagban található kályhacsempéknek összesen tizenhárom típusát lehetett elkülöníteni, és közülük tartozik az a két kivételesen szép, de egymással össze nem illő töredék, amelyek a lovas motívummal díszített I. típusú oromcsempéket képviselik.⁵⁹

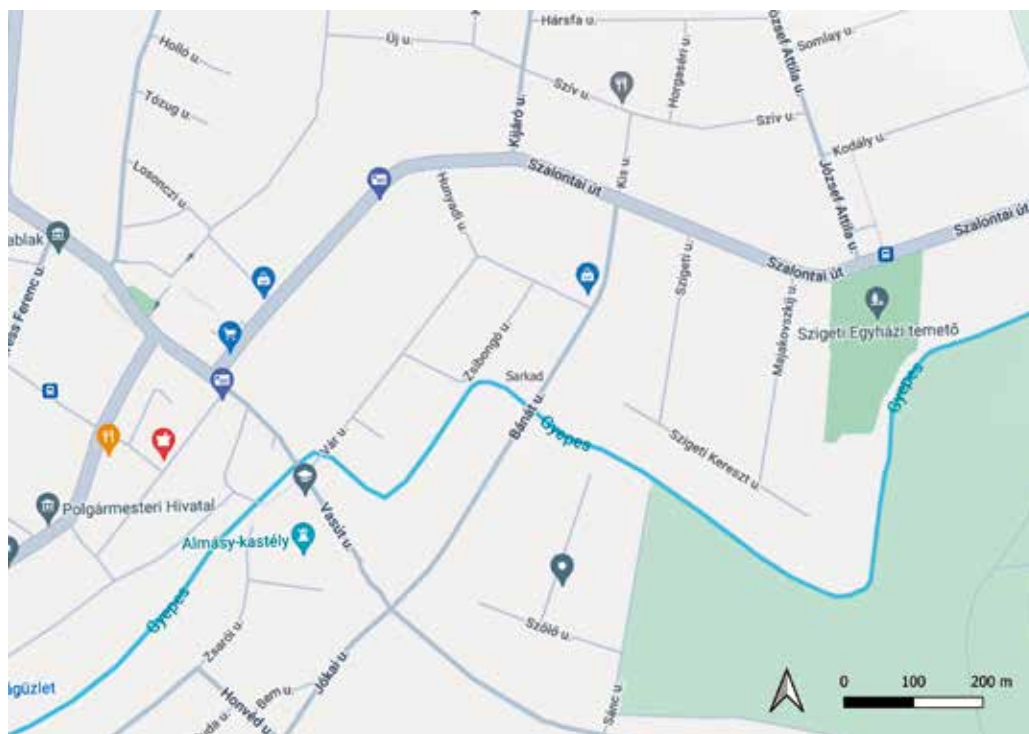
55 MÁRKI 1877a, 59; KARÁCSONYI 1896, I. 318; DANKÓ 1959, 49; DANKÓ é. n. 56.

56 MOGYORÓSSY 1858, 167, 239–240; MÁRKI 1877a, 60–64; MÁRKI 1877b, 25–26; VENDE é. n. 141; MÁRKI 1924, 51–59; DANKÓ 1959, 49; DANKÓ é. n. 56; IMPLÓM 1971, 16. A vár lerombolásának időpontját Juhász Irén – hivatkozás nélkül – 1725-re tette (JUHÁSZ 1971, 159).

57 MÁRKI 1877a, 173, 3. jegyzet; MÓDY é. n. 35.

58 A leletanyag feldolgozása: SZATMÁRI 1997, 415–441; SZATMÁRI 1999, 171–192; SZATMÁRI 2011, 653–659.

59 SZATMÁRI 1997, 416–417, 4. kép 1–2, 8. kép 1–2.

3. kép. A sarkadi vár helye és a mai Vár utca környéke (Google maps, 2022. 12. 09)

Fig. 3. Sarkad Castle and the vicinity of Vár [lit. Castle] street today (Google Maps, 09.12.2022)

4. kép. A sarkadi vár helye és a mai Vár utca környéke (Google maps, 2022. 12. 09)

Fig. 4. Satellite image of Sarkad Castle and the vicinity of Vár [lit. Castle] street today (Google Maps, 09.12.2022)

5. kép. Ismert régészeti lelőhelyek Sarkád központjában, 1997 (térképlap száma: 610-441)

Fig. 5. Registered archaeological sites in the centre of present-day Sarkád, 1997 (map sheet No. 610-441)

Az 1. számú kályhacsempe-töredék leírása

Az egyik egy vörösesbarna színű, mázatlan, négyszögletes, zárt előlapú kályhacsempe előlapjának és tál alakú hátoldalának bal alsó kétharmada, vagyis a csempe jobb széle és teteje hiányzik (sz.: 11,7 cm, m.: 12,5 cm, v.: 0,8–1,4 cm).⁶⁰ Az előlap megmaradt felső szélén jól azonosítható a csempe pártázatának ferde, jobbra és balra dőlő pálcatagokkal, domború félgömböcskékkel díszített, előre hajló, ívelt felülete. A pártázat alatti függőleges, egyenes tükrömezőt alul és felül széles, vízszintes léckeret határolja, de a csempe megmaradt bal szélén semmilyen keret nincs. A léckeretek közötti felületet egy jobbra tartó, felszerszámozott, ügető ló domború alakja tölti ki. A ló fejének, nyakának, testének megformálása arányos, fejtartása és előrelépő bal első lába élethű, a másik három láb viszont kevésbé kidolgozott. A farok fésűszerűen stilizált. Aprólékosan és pontosan kidolgozott domború vonalak, vékony bordák jelzik a ló kantárszíját, sörényét, hám-, heveder- és farhamszíját. Kitűnően látszik a valóságnak megfelelően bemutatott nyeregfelerősítés is. A ló hátán lévő, elől és hátul magas és lehajló nyeregkapákkal rendelkező nyerget a ló hasa alatt átvezetett heveder szorítja helyére. A kengyel ábrázolása hiányzik a részletek közül, nem úgy, mint annak jelzése, hogy a ló csődör. A ló lehajtott szája alatt részleteiben megformálták a megeresztett kantárszárat és az egyenes feszítőzablát, a kötőfék szárának vízszintes iránya pedig arra utal, hogy azt az eredeti ábrázolás szerint a csempe hiányzó jobb oldalán feltételezhető, a lovát vezető lovas tartja (6. kép a–c).⁶¹

60 MMM Itsz. 97.1.1.

61 SZATMÁRI 1997, 416–417, 4. kép 1, 8. kép 1 (már kiegészített formában).

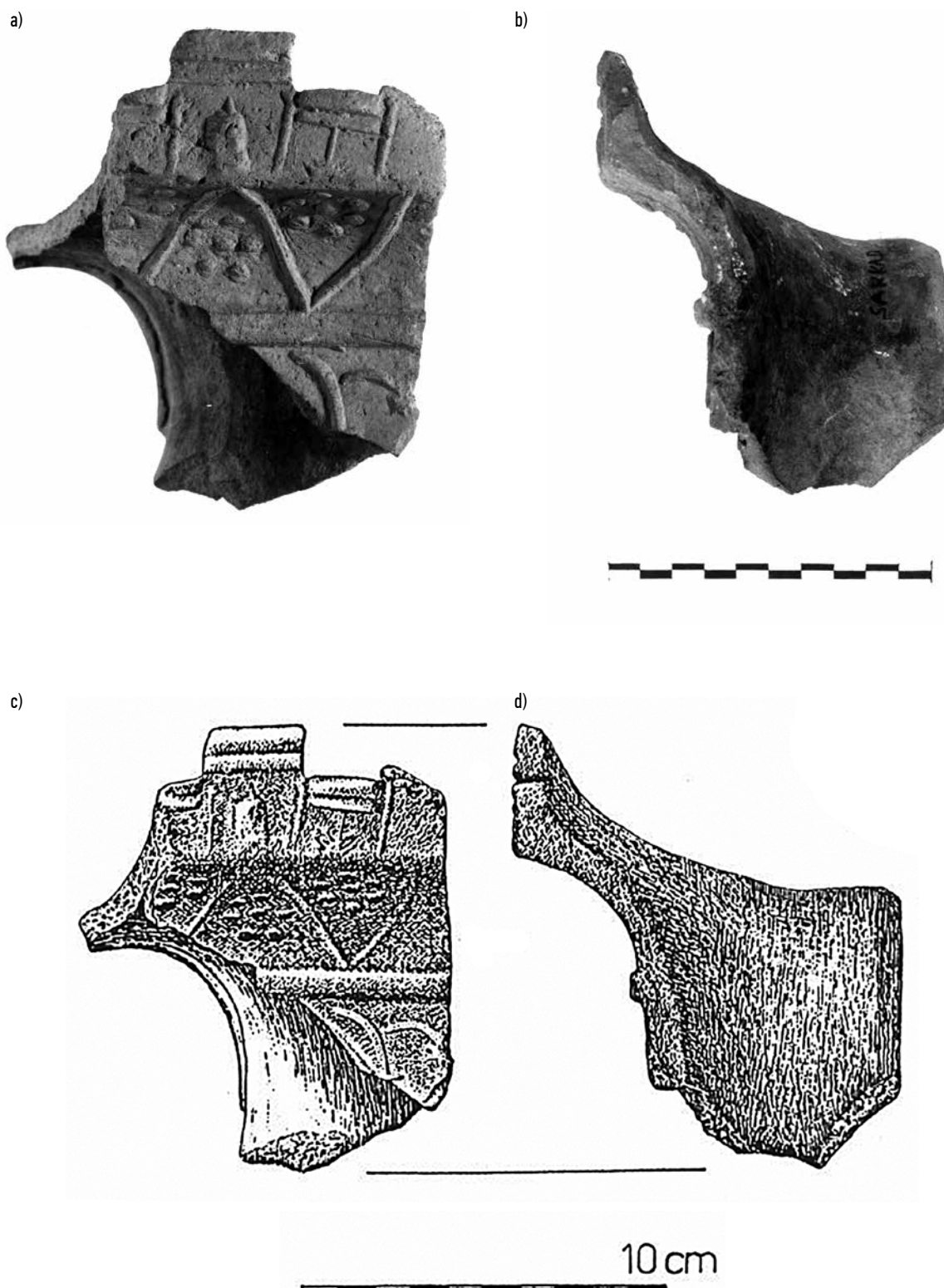
6. kép a–c. A sarkadi vár területén 1974-ben előkerült lovas kályhacsempe előlapjának töredéke (fotó: Váradi Zoltán, 1997)
Fig. 6 a–c. Front fragment of the equine stove tile recovered from Sarkad Castle in 1974 (photo by Zoltán Váradi, 1997)

A 2. számú kályhacsempe-töredék leírása

A másik, ugyanezt a típust képviselő, de az előzővel közvetlenül össze nem tartozó kisebbik kályhacsempedarab a csempe jobb felső sarkának és hátoldala egynegyedének a töredéke (sz.: 8,1 cm, m.: 11 cm, hátmélysége: 11 cm, az előlapnál 7 cm, az előlap v.: 0,7 cm).⁶² Jól látható rajta, hogy a csempe pártázatát ferdén kissé előre hajló bástyafokok képezik, ez alatt pedig íveltlen hátra hajló felület tartozik még a csempe felső részéhez, amelyet a tükörmezőtől egy széles, vízszintes léckeret választ el. A csempe épségben megmaradt függőleges bal szélén viszont semmilyen keret nincs. A töredék alapján a pártázat függőleges pálcátágokkal elkülönített bástyafokainak kiugró és bevágott felületének felső szélét két-két vízszintes borda díszíti. A kiemelkedő fokoknál ezek alatt függőlegesen hosszúkás, széles, lapos, domború rátét, a kivágások alatti részen pedig vékony pálcán lelógó csillagdísz helyezkedett el. A pártázat ívelt felületét ugyanakkor ferde, jobbra és balra dőlő pálcátágokból megszerkesztett, egyenlő szárú háromszögek osztották fel egyforma részekre úgy, hogy a csempe szélére fél háromszög jutott. A háromszögek belső felületét virághoz hasonló formában elrendezett, vagyis körben elhelyezett öt, középen pedig további egy domború félgömböcskéből álló motívum töltik ki. A csempe szélére eső fél háromszög belső felülete sima maradt. A pártázat alatti, széles léckerettel elválasztott tükörmezőben – közvetlenül a léckeret alatt és a csempe keret nélküli jobb szélé mellett – mindössze két kisebb, ívelt borda önmagában nehezen értelmezhető, de leginkább egy hegyvel fölfelé tartott, magasba emelt, keresztvassal ellátott kardra vagy szablyára, illetve egy csóvát húzó csillagra emlékeztető részlete maradt meg (7. kép a–c).⁶³

⁶² MMM ltsz. 97.1.2.

⁶³ SZATMÁRI 1997, 416–417, 4. kép 2, 8. kép 2.

7. kép a–d. A sarkadi vár területén 1974-ben előkerült lovas kályhacsempé pártázatának töredéke (fotó: Váradi Zoltán, 1997; rajz: Szücs Árpád; SZATMÁRI 1997, 433, 4. kép 2; 437. 8. kép 2)

Fig. 7 a–d. Ledge fragment of the equine stove tile recovered from Sarkad Castle in 1974 (photo by Zoltán Váradi, 1997; drawing by Árpád Szücs. SZATMÁRI 1997, 433, Fig. 4/2; 437. Fig. 8/2)

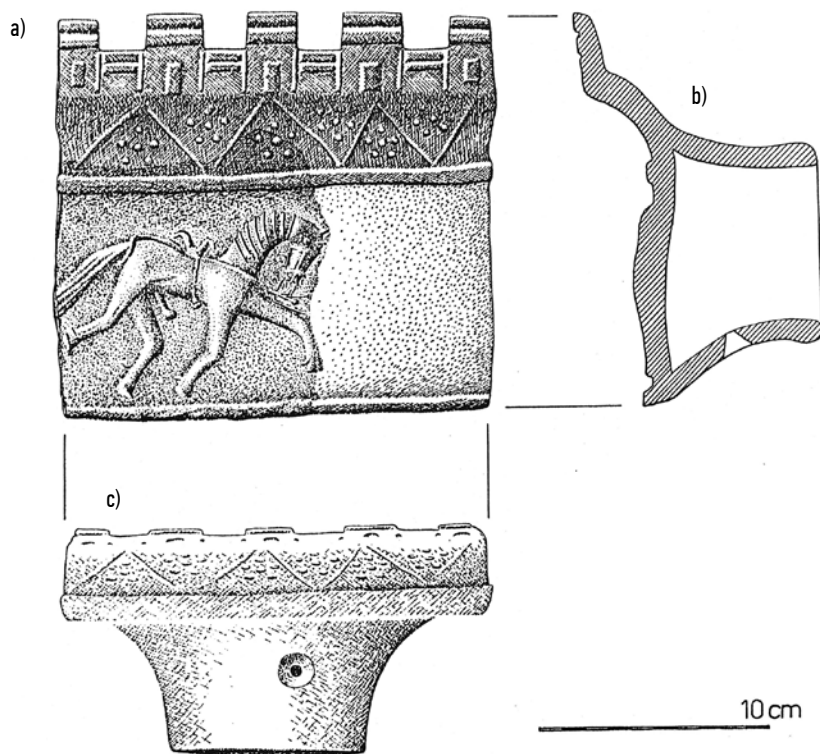

8. kép. A sarkadi vár területén 1974-ben előkerült lovas kályhacsempe rekonstrukciója, 1997 (fotó: Váradi Zoltán, 1997. SZATMÁRI 1997, 437, 8. kép 1)

Fig. 8. Reconstruction of the equine stove tile recovered from Sarkad Castle in 1974, made in 1997 (photo by Zoltán Váradi, 1997. SZATMÁRI 1997, 437, Fig. 8/1)

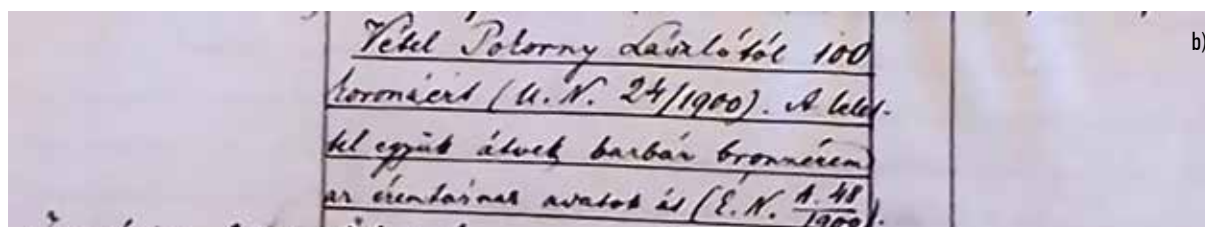
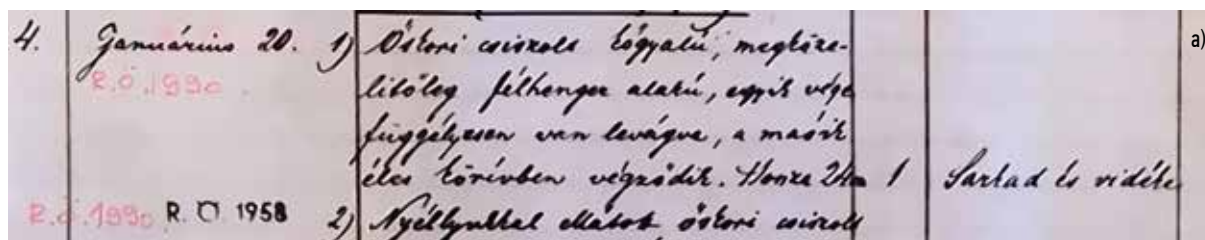
A két kályhacsempe-töredék előoldalának felületén megfigyelhető részletek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a kályhacsempe préselőmintája fába faragott negatív volt. Hátoldaluk megmaradt darabjai összeszűkülő, levágott aljú, négyszögletes szájú, tál alakú kályhaszemekre utalnak, amelyeket az előlappal még nedves állapotukban ragasztottak össze. A kályhacsempék beépítését és a kályha használatát a csempék kályharészének külső és belső oldalán, illetve az előlap hátsó felületén látható koromnyomok bizonyítják. A tál alakú rész aljának közepén fűrt kisebb, befelé szűkülő, kívül kb. 1,5 cm, belül kb. 0,5 cm átmérőjű kerek lyuknak talán a csempék egymáshoz illesztésében volt szerepe (9. kép b–c). A két töredék előlapjának törésfelülete fele-fele arányban vörösesbarna, illetve kékesszürke színű, a hátoldal égetése viszont kívül és belül vörösesbarna, középen pedig kékesszürke.

A két töredék alapján Gábor Gabriella 1997-ben elkészítette a sarkadi kályhacsempék e típusának rekonstrukcióját, amelyen a hiányzó részletek miatt mindössze az előlap jobb oldali egyharmadának díszítése, feltéte-

9. kép a–c. A sarkadi vár területén 1974-ben előkerült lovas kályhacsempe rekonstrukciója, 1997 (rajz: Szűcs Árpád; SZATMÁRI 1997, 433, 4. kép 1)

Fig. 9 a–c. Reconstruction of the equine stove tile recovered from Sarkad Castle in 1974, made in 1997 (drawing by Árpád Szűcs; SZATMÁRI 1997, 433, Fig. 4/1)

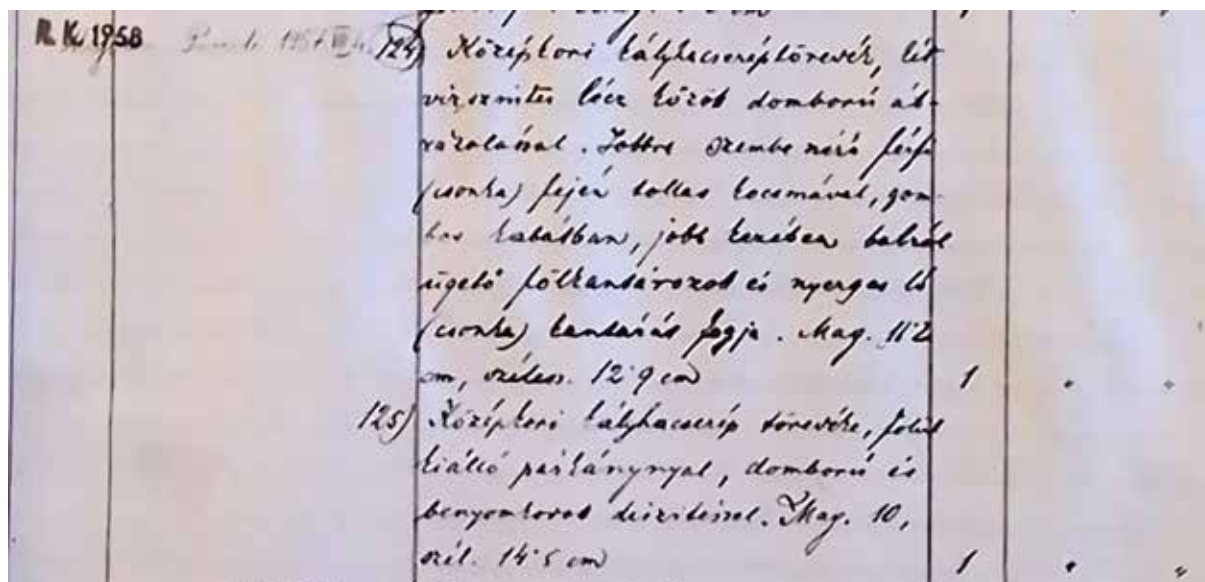
10. kép a–b. Az MNM leltári bejegyzése a Pokorni Lászlótól 1900 januárjában megvásárolt, Sarkadról és vidékéről származó leletekre vonatkozóan

Fig. 10 a–b. Inventory entry of the HNM recording finds collected from Sarkad and its environs, purchased from László Pokorni in January 1900

lehetően a lovat vezető lovas alakja maradt ismeretlen (sz.: 18,8 cm, m.: 17,3 cm, hátmélysége az előlapnál: 7,3 cm, előlapjának v.: 0,8 cm) (8–9. kép).⁶⁴

A csempe hiányzó részének megismerésében azonban szerencsés, véletlenszerű előrelépést hoztak a nemrégiben végzett újabb kutatások. 2022-ben ugyanis a gyulai és sarkadi régészeti topográfiai kötet lezárása előtt ellenőrző adatgyűjtésre került sor a Magyar Nem-

zeti Múzeum régészeti gyűjteményében is. A leltárkönyvek átnézése közben ekkor tűnt fel két olyan bejegyzés, amely szerint a múzeum Pokorny Lászlótól, az ismert Békés megyei műgyűjtőtől 1900. január 20-án összesen 131 tétel régiség között két kályhacsempe-töredéket is vásárolt. Mindegyik régészeti lelet, így a kályhacsempedarabok lelőhelyeként is Sarkad és vidéke szerepel a nyilvántartásban (10. kép a–b).

11. kép. Az MNM eredeti leltári bejegyzése a két sarkadi kályhacsempéről

Fig. 11. Original HNM inventory entry of the two stove tiles from Sarkad

⁶⁴ SZATMÁRI 1997, 433, 4. kép 1.

A sorszám szerinti 124. tétel alatt lévő egyik tárgy eredeti leltári bejegyzése így szól: „Középkori kályhacseréptöredék, két vízszintes lécz között domború ábrázolással. Jobbra szembe néző férfi (csonka) fején tollas kocsmával, gombos kabátban, jobb kezében balról ügető fölkanthározott

és nyerges ló (csonka) kantárát fogja. Mag. 11.2 cm, széless. 12.9 cm”, a következő, 125. tételt pedig a következő leltári bejegyzéssel rögzítették: „Középkori kályhacserép töredéke, fölül kiálló párkánynyal, domború és benyomkodott díszítéssel. Mag. 10, szél. 14.5 cm”⁶⁵ (11. kép).

A 3. számú kályhacsempe-töredék leírása

A tárgyak közül az MNM gyűjteményében 2022-ben csak az 1900.4.124. leltári számú kályhacsempét találtuk meg, az 1900.4.125. leltári számú darab a leltárkönyv szerint már az 1958. évi gyűjteményi revízióánál is hiányzott.

A ma is meglévő töredék egy világosbarna színű, mázatlan kályhacsempe előlapjának szürkésbarna törésfelületű darabja, amelynek felső peremén a pártázat vékony, ferde bordákkal díszített töredezett széle azonosítható. Közvetlenül ez alatt a pártázatot és a tükörmezőt egy széles, vízszintes agyaglécs választja el, és a csempe alsó szélét is egy ennél keskenyebb lécz határolja. A tükörmező megmaradt felületén egy jobbra tartó ló, a ló előtt pedig egy annak gyeplőjét tartó, szintén domború megformálású férfialak látható. A ló felemelt, előre nyújtott bal lába az állat ügető mozgását jelzi. Leszegett fején pontosan kidolgozott a két fül, a szem és a kantár domború ábrázolása. Ugyanilyen vonalak jelölik a ló zabláját, gyeplőjét, valamint sörényét, hám- és hevederszóját is. A nyereg elől és hátul magas és lehajló nyeregkapákkal rendelkezik. A ló többi része – fara, két hátsó lába és farka – a csempetöredékről hiányzik, mint ahogy hiányzik a csempe előlapjának bal széle is. A szembe néző férfi nagy, kerek fején lapos kalap, annak bal oldalán pedig a mellé tűzött hatalmas, egészen a ló fejéig hajló tolldisz helyezkedik el. A férfi két szemét egy-egy apró félgömböcske, orrát lapos borda, száját rövid, egyenes vonal jelöli. A felső testét borító, hosszú ujjú, derékig érő kabátját a derekán lévő vízszintes borda, valamint a nyaktól kezdve középen, egymás alatt elhelyezkedő négy, nagy méretű, kerek gomb jelképezi. Könyökben behajlított jobb karjával, illetve jobb kezének ujjával a ló gyeplőjét fogja, vízszintesen felemelt jobb karja viszont a csempe törött széle miatt a felkar közepétől lefelé hiányzik. Jobb lába térdben kissé be van hajlítva, lábfeje és egész bal lába azonban szintén hiányzik, mint ahogy a csempe jobb széle is. Az agyaglap hátoldala kormos, felületén jól látszanak a fazekasmester ujjainak nyomai, amelyek még égetés előtt, a nyers agyagnak a fanegatívba nyomkodásakor keletkeztek. A csempe előlapjához eredetileg külön hátrészt ragaszthattak, de ebből semmi sem maradt meg. A csempetöredék mérhető m.: 11,6 cm, sz.: 12,9 cm, v.: 0,6–1,4 cm (12–14. kép).⁶⁶

Az ábrázolás és kivitelezés részletei alapján egyértelműen megállapítható, hogy a gyeplőt tartó, ügető lovat vezető férfialakkal díszített, Sarkad és vidéke megjelölésű lelőhelyről még 1900-ban az MNM gyűjteményébe került csempe a később, 1974-ben Sarkadon előkerült lovas kályhacsempe köréhez tartozik. Az is elmondható ezenkívül, hogy mindkét kályhacsempe-töredék fába faragott negatívja azonos volt, így mindegyik töredék a sarkadi várhoz kapcsolható.

A másik, időközben elveszett, az MNM gyűjteményéből ma is hiányzó töredékről az eredeti leírás alap-

ján szintén elképzelhető, hogy ugyanehhez a kályhacsempetípushoz tartozott, és a 14,5 × 10 cm-es töredék a kályhacsempe felső, kiugró pártázatát képezte, bár a tárgyleírásban említett „domború és benyomkodott díszítés” nehezen értelmezhető.

A sarkadi vár késő középkori kályhacsempéinek I. típusába tartozó, 1974-ben előkerült két töredék és az MNM-ben található, 1900-ban megvásárolt, ma is meglévő csempedarab alapján tehát a korábbinál még pontosabban elkészíthető az eredeti kályhacsempe rekonstrukciója (15. kép).

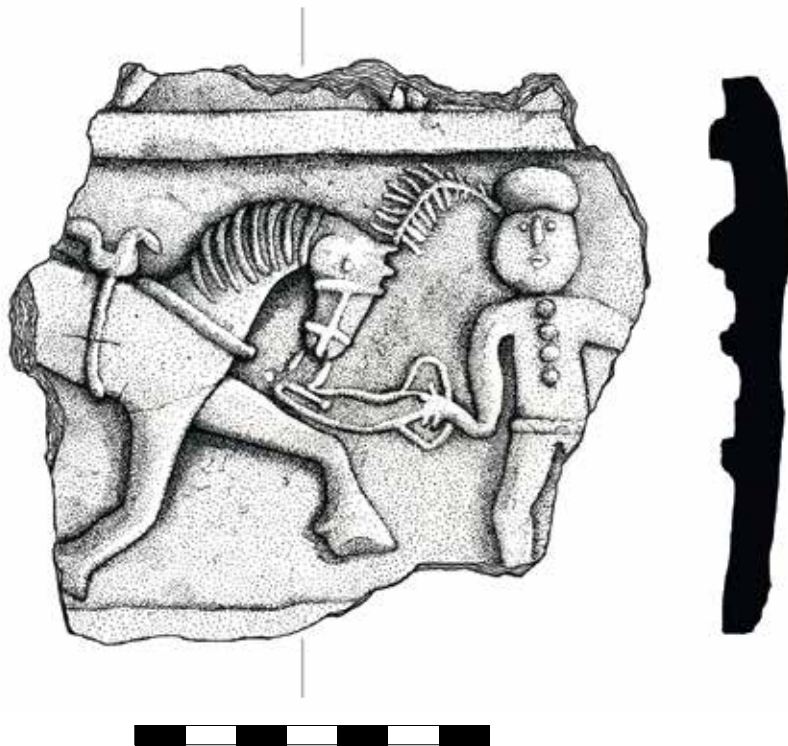
65 MNM ltsz. 1900.4.124–125.

66 MNM ltsz. 1900.4.124.

12. kép. Az MNM-be 1900-ban bekerült sarkadi lovas kályhacsempé töredéke (előoldal) (MNM, ltsz. 1900.4.124, fotó: Jaksity Iván)

Fig. 12. Fragment of the equine stove tile from Sarkad acquired by the HNM in 1900 (front) (HNM Inv. no. 1900.4.124, photo by Iván Jaksity)

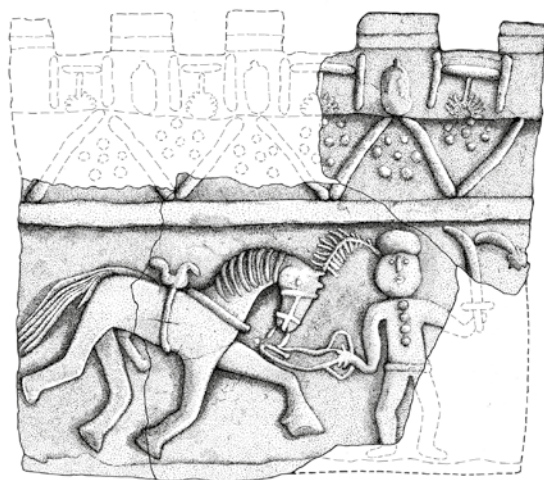
13. kép. Az MNM-be 1900-ban bekerült sarkadi lovas kályhacsempé töredéke (MNM, ltsz. 1900.4.124, rajz: Jeney Szilvia Violetta, 2023)

Fig. 13. Fragment of the equine stove tile from Sarkad acquired by the HNM in 1900 (HNM Inv. no. 1900.4.124, drawing by Szilvia Violetta Jeney, 2023)

14. kép. Az MNM-be 1900-ban bekerült sarkadi lovas kályhacsempe töredéke (hátoldal) (MNM, ltsz. 1900.4.124, fotó: Jaksity Iván)

Fig. 14. Fragment of the equine stove tile from Sarkad acquired by the HNM in 1900 (rear) (HNM Inv. no. 1900.4.124, photo by Iván Jaksity)

15. kép. A sarkadi lovas kályhacsempe meglévő és szerkesztett részletei (rajz: Jeney Szilvia Violetta, 2023)

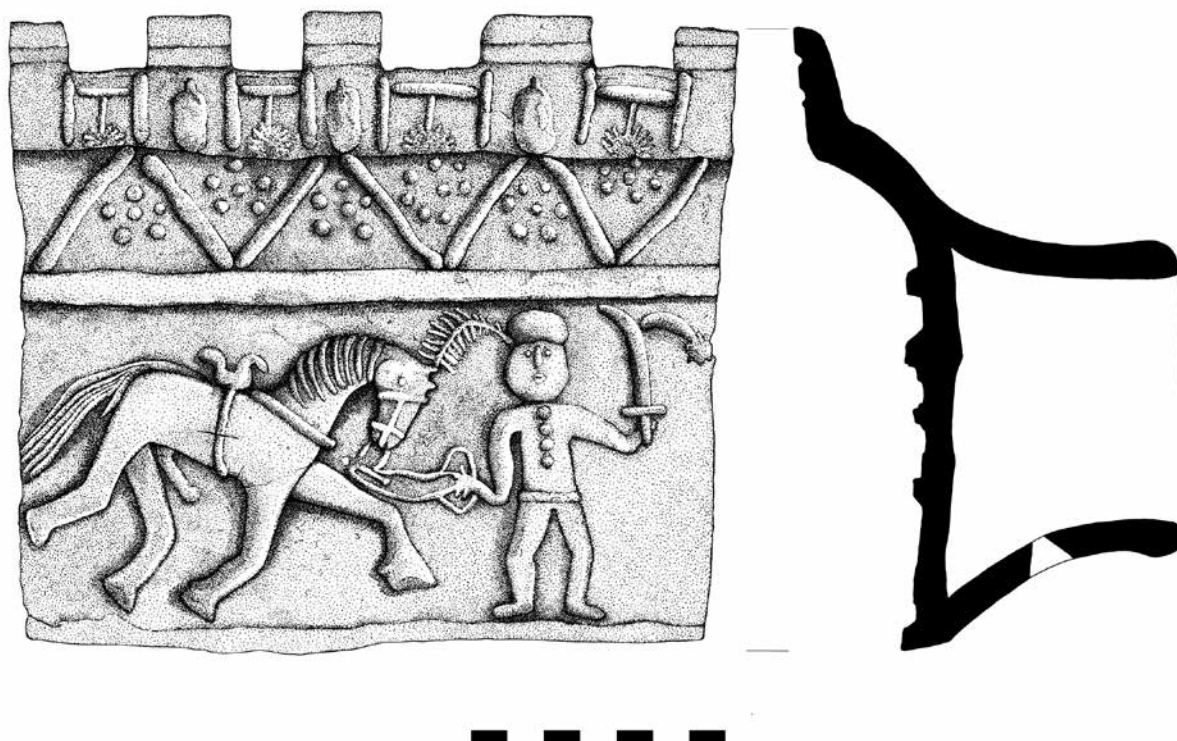
Fig. 15. Existing and reconstructed details of the equine stove tile from Sarkad (drawing by Szilvia Violetta Jeney, 2023)

Ennek méretét az új részletek miatt sem kellett módosítani. Az eredeti csempe szélessége 18,8 cm, magassága 17,3 cm, hátmélysége az előlapnál 7,3 cm, előlapjának vastagsága 0,7–0,8 cm lehetett. A négyszögletes, mázatlan kályhacsempének előreugró, bordákkal hangsúlyozott bástyafokokkal tagolt pártázatát háromszögekbe rendezett keskeny bordák, illetve a háromszögekben lévő, virágokra emlékeztető elrendezésű apró félgömböcskék díszítették. A jobbra és balra dőlő pálcatagokból megszerkesztett, egyenlő szárú háromszögek hat egyforma részre oszthatták fel a bástyadíszek alatti, ívelt felületű sávot.⁶⁷ A csempe jobb és bal szélén megmaradó fél-fél háromszög belső felülete sima volt. A csempe pártázat alatti előlapját alul és felül léckeret határolta, a tükörmezőben pedig egy jobbra tartó, felszerszámozott, ügető mén, illetve a ló előtt álló, szembe néző, leengedett jobb kezével a gyeplőt, felemelt bal kezében pedig kardot tartó, tollas süveggel megformált férfi alakja helyezkedett el. A kard melletti, hullócsilagra emlékeztető részlet talán a betlehemi csillagot idézi. Ez alatt, a csempe jobb alsó sarkában lévő üres helyen további motívum is elképzelhető, de erre egyelőre nincsenek adataink. Az agyaglap jobb és bal szélén semmilyen keret nem volt. A kályhacsempe hátoldalát négyszögletes szájú, tál alakú kályhaszemekből készítették úgy, hogy azt az előlappal még nedves állapotban összeragasztották, összeszűkülő aljukat pedig a hő hatékonyabb átadása érdekében levágták (16. kép).

A csempe agyagba égetett motívumának szerkesztése, témája és kidolgozása egyértelműen egy vidéki kályhászmester, illetve fadaragósmester kezdetlegesebb művészi színvonalú, népies megjelenésű munkája lehet. A török idők fontos üzenetét, a fiatal, erős, harcban bátor és tettekre kész tulajdonságokat idéző vitézi élet szépségét fejezi ki, amelyben az ember mindenkor nélkülözhetetlen, hű társa a ló.

A jelenet témája eleve a török korra jellemző vitézi életszemlélet dicsőségét elevenítheti fel, de a keltezésben – a sarkadi várra vonatkozó történeti adatokon kívül – segíthetnek még a hasonló felfogást képviselő, illetve hasonló apró részleteket megjelenítő, más lelőhelyekről ismert darabok is. A csempe pártázatával megegyező minta látható például egy gyulai, ismeretlen lelőhely-

⁶⁷ A párhuzamként alább felsorolt, hasonló díszítésű darabok alapján lehetséges az is, hogy a háromszögek sorát függőleges osztópálcák további kisebb háromszögekre bontották.

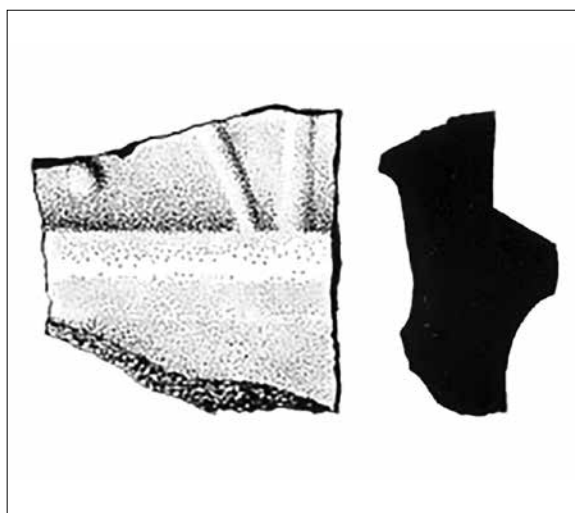
16. kép. A sarkadi lovas kályhacsempe rekonstrukciója (rajz: Jeney Szilvia Violetta)

Fig. 16. Reconstruction of the equine stove tile from Sarkad (drawing by Szilvia Violetta Jeney)

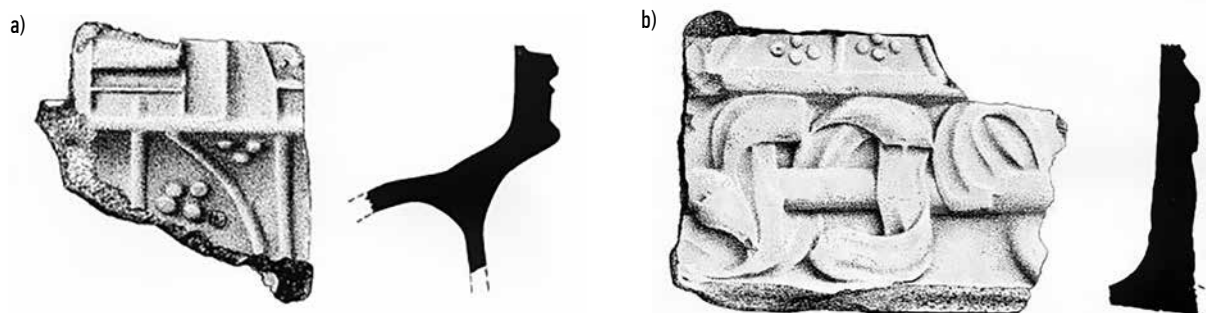
17. kép. A gyulai kályhacsempe (fotó: Petrovszki Zoltán, 2016)

Fig. 17. Stove tile from Gyula (photo by Zoltán Petrovszki, 2016)

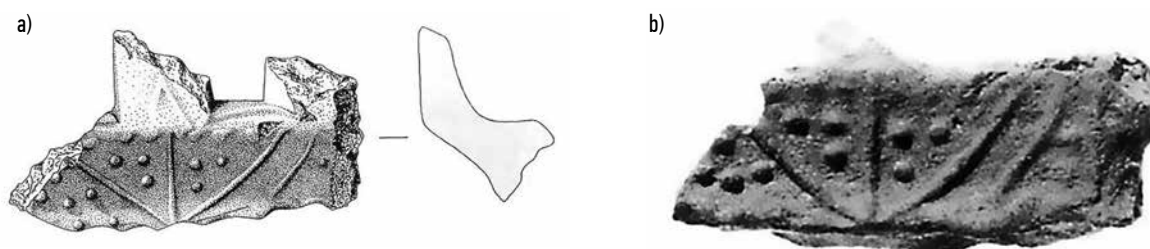

18. kép. A biharugrai kályhacsempe (MRT 6. 301. 59. t. 5)

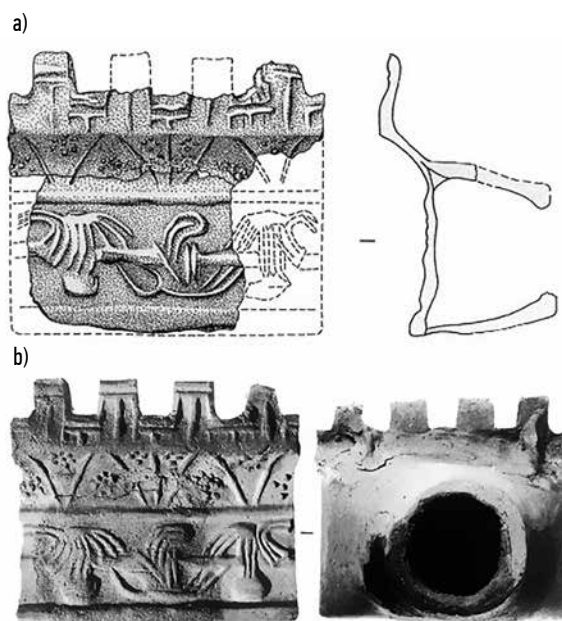
Fig. 18. Stove tile from Biharugra (MRT 6. 301. 59. t. 5)

19. kép a–b. A szeghalmi kályhacsempék (MRT 6. 301, 59. t. 7–9)
Fig. 19 a–b. Stove tiles from Szeghalom (MRT 6. 301, 59. t. 7–9)

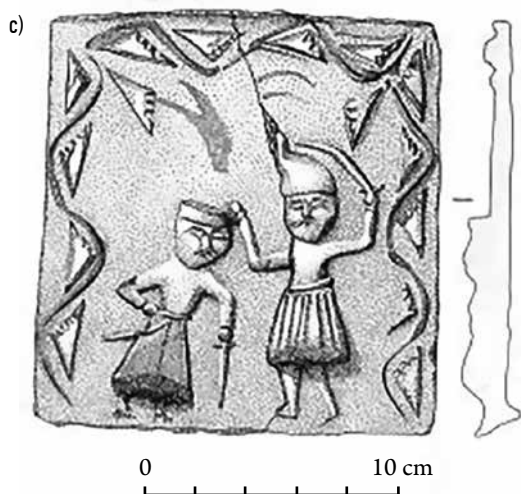
20. kép a–b. Az ölyvedi kályhacsempé (MRT 10. 155. t. 2, 156. t. 3)
Fig. 20 a–b. Stove tile from Ölyved (MRT 10. 155. t. 2, 156. t. 3)

21. kép a–b. A mezőberényi kályhacsempé (MRT 10. 157. t. 1–2)
Fig. 21 a–b. Stove tile from Mezőberény (MRT 10. 157. t. 1–2)

22. kép. A debreceni kályhacsempé (MÓDY 1978, 46, 4. kép)
Fig. 22. Stove tile from Debrecen (MÓDY 1978, 46, Fig. 4)

23. kép a–c. Agerlai kályhacsempe (MRT 10, 151. t. 10–11, 152. t. 3)

Fig. 23 a–c. Stove tile from Gerla (MRT 10, 151. t. 10–11, 152. t. 3)

ről (17. kép),⁶⁸ továbbá a Biharugra határában azonosított középkori Peszere falu (18. kép),⁶⁹ a Szeghalom határába eső középkori Csépany falu (19. kép a–b),⁷⁰ valamint a gerlai határban fekvő középkori Ölyved falu területéről (20. kép a–b),⁷¹ illetve a Mezőberény belterületén, a középkori Berény falu részét képező lelőhelyről

(21. kép a–b)⁷² származó töredéken. Távolabbi példát jelent a debreceni kályhacsempe (22. kép).⁷³ Kardot emelő, valamint lapos fejfedővel ábrázolt férfialakokra Gerla határából pontosabban nem azonosítható lelőhelyről (23. kép a–c),⁷⁴ valamint Kevermesről (24. kép)⁷⁵ és Nadabról (25. kép)⁷⁶ ismerünk jó párhuzamokat.

68 A gyulai múzeum leltározatlan anyagában található (SZATMÁRI 2022, 3/i. lelőhely).

69 MRT 6, 20 (1/20. lelőhely), 301, 59. t. 5.

70 MRT 6, 148–149 (11/45. lelőhely), 301, 59. t. 7, 9.

71 MRT 10, 441 (5/34. lelőhely), 155. t. 2, 156. t. 3.

72 MRT 10, 591–593 (9/127. lelőhely), 157. t. 1–2.

73 MÓDY 1978, 43–44, 46, 4. kép.

74 MÉRI 1957, 200, XLV. t. 4–5; MÉRI 1960, 344, 346–348, 357, No. 5–5a, Taf. CX. 4–5; MRT 10, 406–409 (5/7. lelőhely), 151. t. 10–11, 152. t. 3.

75 NAGY 1968, 92, 1. ábra, 94, 2. ábra.

76 MÉRI 1957, XLIV. t. 1.

Korukat általában csak a késő középkorra (Gyula,⁷⁷ Ölyved⁷⁸), a 14–17. századra (Biharugra),⁷⁹ a 15–16. századra (Szeghalom),⁸⁰ esetleg azon belül a 15. század végére (Debrecen),⁸¹ a 16. század első felére (Nadab)⁸² vagy a 16. század második felére (Gerla),⁸³ illetve a

16. század második fele és a 17. század első harmada közötti időre (Mezőberény)⁸⁴ helyezték.

Figyelembe véve azonban az 1-3. számú lovas kályhacsempe lelőhelyeként meghatározható sarkadi vár történetét, a végvárok sorában és a helyi harcokban

1525 (<i>castellum</i>)	II. Lajos (Mezőgyáni Máté)
1556 (<i>castellum</i>)	Erdély fennhatósága alatt, Izabella (Sarkady Farkas)
1556 után	Habsburg, I. Ferdinánd (Sarkady Farkas)
1560	Erdély, János Zsigmond
1571	a töröké (?)
1572	Habsburg, I. Miksa (Sarkady Farkas?)
1573	Erdély, Báthory István
1591	magyar
1592	magyar
1596	magyar
1598	a töröké
1599	Erdély (Nyáry Pál)
1600-1602	a töröké, a magyaroké, a töröké
1604	Erdély (Bocskai István)
1606	magyar (Dormáni Péter)
1607	magyar (Csatáry János)
1609	magyar, Erdély (Veres Márton?)
1609	a töröké
1610	magyar (Csatáry János)
1611	a töröké
1611-1620	magyar, Erdély (Dobozi Veres Márton)
1620-1659	magyar, Erdély (Csatáry János)
1660	a töröké
1661	a töröké
1665	a töröké
1692	magyar, Erdély (Szabó Sándor)
1698	magyar, Erdély (Szabó Sándor)
1699	Habsburg, I. Lipót
1703-1711	magyar, II. Rákóczi Ferenc (Szabó Sándor, Pap Mihály)
1711	Habsburg (Löwenburg János Jakab)

1. táblázat. A sarkadi kastély/vár fennhatóságát gyakorló birtokosok az ismert történeti források alapján, a kályhacsempe valószínű korának jelölésével (szürkével kiemelve)

Table 1. Timeline of owners of Sarkad Castle based on historic sources, the plausible age of the stove tile is marked with grey

77 SZATMÁRI 2022, 3/i. lelőhely.

78 MRT 10, 441.

79 MRT 6, 20.

80 MRT 6, 148.

81 MÓDY 1978, 46.

82 MÉRI 1957, 201.

83 MÉRI 1957, 201.

24. kép. A kevermesi kályhacsempe (NAGY 1968, 92, 1. ábra)
Fig. 24. Stove tile from Kevermes (NAGY 1968, 92, Fig. 1)

25. kép. A nadabi kályhacsempe (MÉRI 1957, XLIV. t. 1)
Fig. 25. Stove tile from Nadab (MÉRI 1957, XLIV. t. 1)

betöltött szerepét, továbbá az itt 1974-ben előkerült, csaknem négyezer darabot számláló leletanyag összetételét, a kályhacsempe korát a 16–17. századra, azon belül a kályha építését leginkább a 16. század közepére, középső harmadának tájára keltezhetjük. Nem tudjuk, hogy a kályhát meddig használták, csak arra vannak jelek, hogy azt a gödröt, amelyből az 1974. évi leletanyag előkerült, feltételezhetően a 17. század középső harmadában temethették be.⁸⁵ Valószínű azonban, hogy a kályha pusztulása már ez előtt bekövetkezett, hiszen a sarkadi vár 1571 után, különösen pedig a tizenöt éves háború folyamán sűrűn cserélt gazdát, nemegyszer pedig a török kezére is került (1. táblázat). A kályhacsempe hátoldalának kialakítása is a korábbi,

16. század közepére való keltezés mellett szól, hiszen később, a század második felében, illetve a 17. században már csak a keskeny agyagszalagokkal felszerelt, vagy a pusztán egyszerű agyaglapokból épített kályhák voltak a jellemzők.⁸⁶

Összefoglalásként elmondható tehát, hogy a sarkadi lovas kályhacsempén megjelenő ábrázolás témaválasztása, motívumainak összessége, a kidolgozás részletei alapján elvégzett teljes rekonstrukció nyomán a délkelet-magyarországi jól ismert késő középkori, népies ízlésű kályhacsempék körének egy újabb értékes darabja vált ismertté, amely leginkább egy a 16. század közepe táján épített, valószínűleg Sarkady Farkas idejéhez köthető kályhát díszített.⁸⁷

⁸⁴ MRT 10, 592.

⁸⁵ SZATMÁRI 1999, 189.

⁸⁶ MÉRI 1957, 193; SZATMÁRI 1997, 422–423; SZATMÁRI 1999, 188.

⁸⁷ Ezúton is megköszönöm Jaksity Ivánnak, Jeney Szilvia Violetának, Puskás Józsefnek, Simonyi Erikának, Szalontai Csabának az MNM-ben őrzött csempetöredék illusztrációjához nyújtott segítségét és Vörös Gabriellának a kéziratához fűzött hasznos javaslatait. Külön köszönöm Tomka Gábor értékes lektori megjegyzéseit.

Irodalom

- BUNYITAY Vince 1883. *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig. I–II.* Nagyvárad.
- CSIPES Antal 1976. *Békés megye élete a XVI. században.* Forráskiadványok a Békés megyei levéltárból 7. Békéscsaba.
- DANKÓ Imre 1959. *A Körösköz-Bihari hajdúság.* A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 8–9. Gyula.
- DANKÓ Imre é. n. Sarkad hajdúváros. In: Komoróczy György (szerk.): *Tanulmányok Sarkad múltjából.* Gyula, 43–60.
- FARKAS, Joannes 1812. *Mappa Terrenorum Oppidi Sarkad et Possessionis Doboz, exhibens praecise Cursum Novi Canalis Ó Vár, cum adjacente peripheria et Localitate – A Fekete-Körös és Gyepes folyók Sarkad (Bihar m.) és Doboz (Békés m.) közötti szakaszának vízrajzi térképe, az újonnan épített Óvári csatorna feltüntetésével, 1812.* OL S. 12. X. 87:1. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/4547/>
- FÓRIS Anna – KERTÉSZ János 1938. Bihar vármegye községei. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 468–519.
- HAAN Lajos 1870. *Békés vármegye hajdana. II. kötet.* Oklevéltári rész. Pest, 1870. Pestini.
- HAAN Lajos – ZSILINSZKY Mihály 1877. *Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal.* Budapest.
- IMPLOM József 1971. *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1694–1848).* Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4. Békéscsaba.
- JUHÁSZ Irén 1971. Régészeti adatok a középkori Bihar megye nyugati részének településtörténetéhez. *BMMK* 1, 154–165.
- KARÁCSON Imre 1914. *Török–magyar oklevéltár. 1533–1789.* Budapest.
- KARÁCSONYI János 1896. *Békésvármegye története. I–III.* Gyula.
- KRISTÓ Gyula 1981. *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében.* Békéscsaba.
- LISKA András 2002. 17. századi aranypénzlelet Sarkadról – 17th Century Golden Coin Find from Sarkad. *BMMK* 23, 219–233.
- LUKINICH Imre 1918. *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711.* Budapest.
- MÁRKI Sándor 1877a. *Sarkad története.* Budapest.
- MÁRKI Sándor 1877b. *A Fekete-Körös és vidéke.* Nagyvárad.
- MÁRKI Sándor 1895. *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Második rész. A török-hódítástól napjainkig.* Arad.
- MÁRKI Sándor 1924. A sarkadi hajdúk. *HK* 25, 33–59. <https://doi.org/10.1126/science.59.1515.33-a>
- MÉRI István 1957. A nadabi kályhacsempék – Die Ofenkacheln von Nadab. *ArchÉrt* 84, 187–206.
- MÉRI, István 1960. Figurenverzierte Ofenkacheln volkstümlichen Charakters aus dem mittelalterlichen Ungarns. *ActaArchHung* 15, 331–360.
- MOGYORÓSSY János 1858. *Gyula hajdan és most történeti és statistikai vázlatokban.* Gyula.
- MÓDY György 1978. Debrecen és környéke a középkorban. In: Dankó Imre (szerk.): *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz.* Debrecen, 43–47.
- MÓDY György é. n. A középkori fejlődés a XVII. sz. közepéig. In: Komoróczy György (szerk.): *Tanulmányok Sarkad múltjából.* Gyula, 29–42.
- MRT 6. ECSEDY István – KOVÁCS László – MARÁZ Borbála – TORMA István 1982. *Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás.* Szerk.: Torma István. Budapest.

- MRT 10. JANKOVICH B. Dénes – MEDGYESI Pál – NIKOLIN Edit – SZATMÁRI Imre – TORMA István 1998. *Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke I–II.* Szerk.: Jankovich B. Dénes. Budapest.
- NAGY Katalin 1968. Alakos kályhacsempék Kevermesről – Die Ofenkacheln von Kevermes. *MFME* 91–98.
- RÁCZ Károly 1880. *A zarándi egyházmegye története.* Arad.
- SERES István 2011. A Sarkadi Csatáry család iratai – Documents of the Csatáry Family in Sarkad. *BMMK* 34, 171–232.
- SZATMÁRI Imre 1997. Késő középkori kályhacsempék a sarkadi várból – Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus der Burg von Sarkad. *MFME–StudArch* 3, 415–441.
- SZATMÁRI Imre 1999. A sarkadi vár középkori leletei – Die mittelalterlichen Funde der Burg Sarkad. *ComArchHung* 171–192.
- SZATMÁRI Imre 2001. Az Árpád-ház kihalásától Gyula török bevételéig. In: Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): *Békés megye képes krónikája.* Békéscsaba, 74–88.
- SZATMÁRI Imre 2002. Kályhacsempék, kályhaszem. In: Fodor László – Havassy Péter – Kiss Anikó – Kovács Eszter – Mester Andrea – Polgár Zoltán – Pusztai Tamás – Szatmári Imre – V. Székely György – Tomka Gábor – Vályi Katalin: *Katalógus.* In: Havassy Péter (szerk.): *Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről.* Gyulai katalógusok 11. Gyula, 73–120.
- SZATMÁRI Imre 2011. Újabb adatok a sarkadi vár késő középkori kályhacsempéihez – Neue Erkenntnisse zu spätmittelalterlichen Ofenkacheln aus der Burg von Sarkad. *MFME–StudArch* 12, 653–659.
- SZATMÁRI Imre 2022. *Gyula és Sarkad környékének régészeti lelőhelyei, a térség középkori topográfiája.* Kézirat.
- THALY Kálmán 1880. A szent-andrási csata és Gyula ostroma 1705-ben. *BRMTÉ* 6, 5–43.
- TIMÁR Péter 2019. *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adatai.* I–VI. kötet. Szeged.
- TMO III. SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor (szerk.) 1870. *Török-magyarkori Állam-Okmánytár III.* Török-magyarkori történelmi emlékek. Okmánytár V. Pest.
- VASS Előd 1973. Adatok a magyarországi török postaszolgálat működéséhez a XVII. században. *LSz* 23, 251–252.
- VENDE Aladár é. n. Bihar vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyváradi.* Budapest, 36–166.
- VERESS Endre 1938. *Gyula város oklevéltára (1313–1800).* Budapest.
- WENZEL Gusztáv 1856. *Okmányi kalászat. I–XXXII.* MTT 1. sorozat 2. kötet, 1855. Pest, 167–215.

A Late Medieval Equine Stove Tile from Sarkad Castle

Sarkad (then a part of Medieval Bihar county) featured a significant stronghold from the first third of the 16th-century until the suppression of Rákóczi's War of Independence in 1711. Fortifications included a palace and a palisade fort, situated within the present-day confines of the town, encircled by the Gyepes stream. In 1974 the foundations of a water tower were laid in the area, resulting in the discovery of numerous Late Medieval sherds and metal finds, including a number of fragmentary stove tiles. Two such fragments pertained to a unique equine tile set originally on the façade of the stove. In the 1970s, the tile was considered incomplete, as the figure leading the horse was missing. However, such a figure appears on a stove tile currently in the collection of the Hungarian National Museum, which originated from Sarkad and was inventoried in 1900. By now it is certain, that although these fragments were discovered separately, and were transferred to different institutions, not only both come from Sarkad Castle, but they belonged to the same Late Medieval stove. Together, these fragments make it possible to reconstruct the shape and decoration of a stove tile with almost complete certainty.

The unglazed stove tile is rectangular, with a framed central field. Its top is crenellated, the merlons are adorned with ribs, strip appliqués and star-shaped appliqués. Beneath the topmost section, a curved ledge is jutting forward, raised outwards from the surface of the tile. The ledge is adorned with a zigzag pattern of strip appliqués slanting right and left, with embossed hemispheres in between. A levelled field with a glossy surface is visible beneath the ledge. The top and bottom of this field are framed by wide horizontal strips, yet the existing left edge of the tile was unbordered. The right facing, full figure of a harnessed young stallion is seen trotting in this field. The head, neck and body of the horse are proportionate, the horse holds its head in a lifelike manner, its raised front left leg is realistic, yet its three other legs were drawn with less precision. Its tail is depicted in a simple, comb-like manner. The mane, reins, and the hame, hip and back straps are depicted as careful and precise relieved lines. The saddle fitting is quite realistic. The saddle, fastened by a belly band, was depicted with prominent saddlebows both on its front and its back, each dipped downwards. No stirrups were depicted. The slackened rein, straight curb-bit and halter are clearly discernible beneath the lowered head of the horse, the halter is held by the standing figure of the horseman. The rider is facing front, wearing a flat hat on his large, round head. A large plume was pinned to the left side of the hat. Two small hemispheres constitute the eyes, his nose is marked by a flat rib; his mouth is a short, straight line. He wears a long-sleeved, waist-deep coat, adorned with three large, round buttons along its vertical midline. The bottom hem of the coat is marked by a horizontal rib at the waistline. The rider holds the reins in his right, his elbow bent. His left arm is raised horizontally, yet his forearm is missing where the tile was broken. His right knee is slightly bent, his feet and entire left leg are missing, together with the rest of the right edge of the tile. The rear of the tile is grimy. The fingerprints of the artisan fitting the unfired tile into a wooden mould, are clearly discernible on its rear. The rear of the tile tapers into a truncated, rectangular mouth, characteristic amongst dish-shaped stove inserts. The front and rear of the tile were likely attached while both were still wet. The dimensions of the tile can be reconstructed as follows, height: 11.6 cm, width: 12.9 cm, tile thickness: 0.6–1.4 cm, the tapering rear part was 11 cm deep.

The choice of topic, layout and overall workmanship indicate that the tile was produced by a rural craftsman (or possibly a woodcarver), with basic rustic artistic skills. The stove tile conveys an important message of Ottoman Hungary, namely the grace of gallantry, accompanied by youth, strength, valiance in battle, and the essential companion of the knight, his trusted steed.

The sources used for dating this stove tile are manifold, including literary evidence reflecting Sarkad Castle, the choice of topic reflecting the glory of a noble life prevalent during the Ottoman period in the Kingdom of Hungary, as well as minor details observed on pieces recovered from other sites. Based on these sources, the stove, which this equine tile adorned, was plausibly built during the middle of the 16th-century, when Farkas Sarkady was lord of both Sarkad Castle and Sarkad Palace.